Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu

FELTRAPPORT

Feltrapport om arkæologisk rekognoscering i Vatnahverfi 2014

- i forbindelse med en projekteret kapacitetsudvidelse af vandkraftværket ved Qorlortorsuaq.

Christian Koch Madsen, Danmarks Nationalmuseum

September 2014

Indhold

Formål 3

Sammenfatning af resultater 4

Feltdagbog 5

Anlægsbeskrivelser og arkæologisk vurdering 7

Litteratur: 22

Formål

Den arkæologiske rekognoscering foretoges i forbindelse med en projekteret kapacitetsudvidelse af vandkraftværket ved Qorlortorsuaq. Kapacitetsudvidelsen indbefatter (Fig.1):

1) Anlæggelsen af en dæmning lige neden for Sermeq Kangilleq/Jespersen's Bræ. Det berørte dæmningsareal blev eftersøgt for fortidsminder, der vil blive berørt enten af oversvømmelse eller andet anlægsarbejde.
2) Anlæggelsen af en tunnel, der fra dæmningen føre vand under fjeldet og ned til Amaqqup Tasia/Ulvesøen i Qooroq Daniel Bruun/Daniel Bruun's Dal. Selve tunneludmundingen og løbet for vandforsyningen blev rekognosceret.
3) Anlæggelsen af et kørespor fra havnen ved Igaliku Kujalleq og op til bræen. Forløbet af dette kørespor, samt forløbet af et nærliggende etableret traktorspor blev tillige undersøgt.
4) Anlæggelsen af et oplægsområde til materiel og maskiner på op imod to ha skal findes ved havnen i Igaliku Kujalleq. Området blev besigtiget og ruiner udpeget.

Rekonosceringen foretoges d.30.08-02.09. 2014 af civilingeniør Anders Bjerregård Christensen for Niras Greenland A/S og arkæolog Christian Koch Madsen på vegne af Nunatta Katersugaasivia Allagaateqarfialu/Grønlands Nationalmuseum og Arkiv.

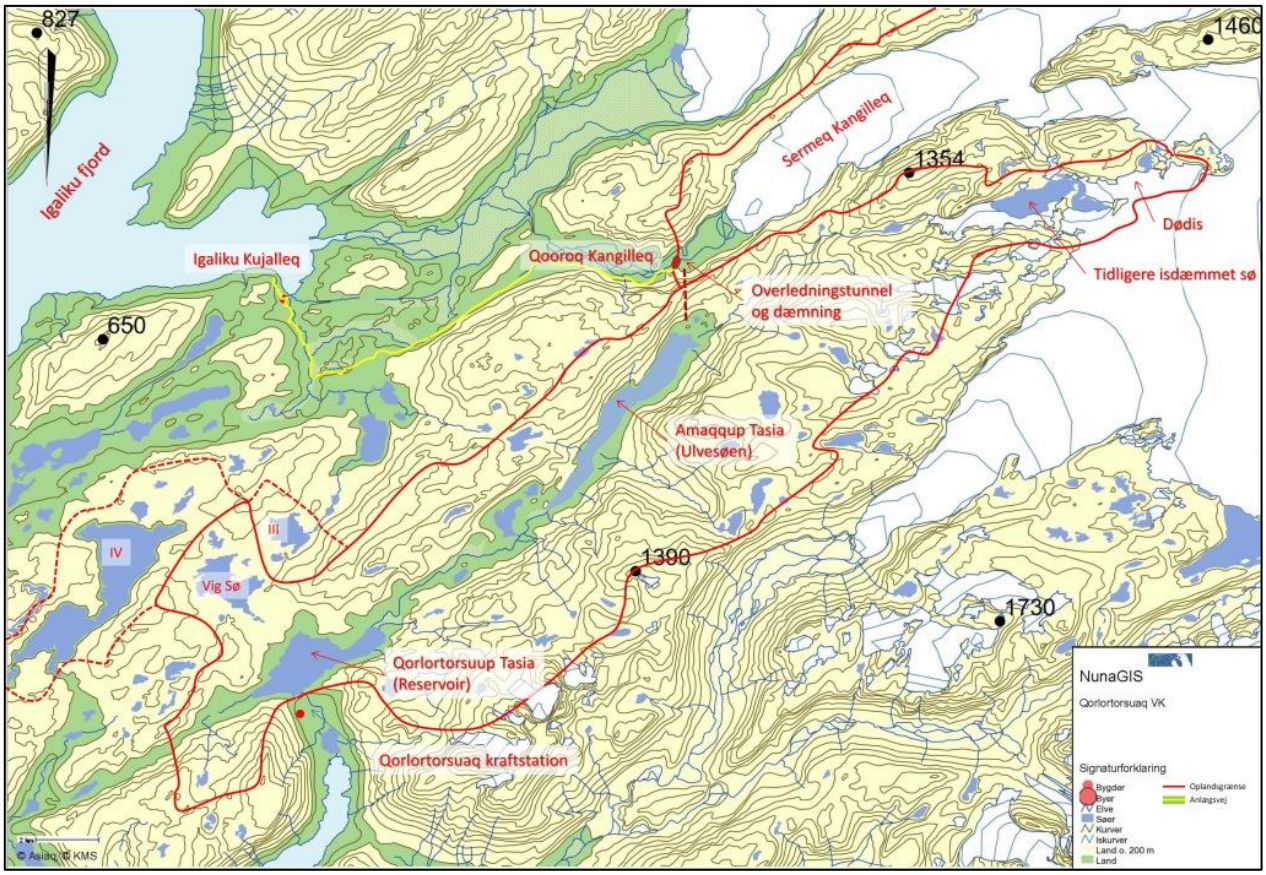

Fig. 1 Plan over det projekterede anlægsarbejde i forbindelse med en kapacitetsudvidelse af Qorlortorsuaq kraftværket. Den gule linje angiver forløbet af det planlagte kørespor, der blev rekognosceret arkæologisk under feltarbejdet 2014.

Sammenfatning af resultater

Under den arkæologiske rekognoscering blev 14 nye fortidsminder fundet og registreret, samt to allerede kendte nordboanlæg (Ø66 og 0502, Fig.2). Heraf vurderes det at *fire anlæg (VA10, VA11, VA13 og 0502) er meget truede af det planlagte og bør undersøges arkæologisk, hvis arbejdet udføres.* Yderligere tre anlæg (VA04, VA12, VA14) er ikke umiddelbart truede af anlægsarbejdet, men bør undersøges, hvis et ændret forløb af det planlagte kørespor vil berøre dem. Endelig indskærpes det, at ruingruppen Ø66 ved Igaliku Kujalleq så vidt muligt friholdes for anlægsarbejde, da gårdsanlægget er velbevaret, af stor forskningsmæssigt og kulturhistorisk potentiale, samt tillige er kernelokalitet i et udpeget UNESCO verdensarvsområde.

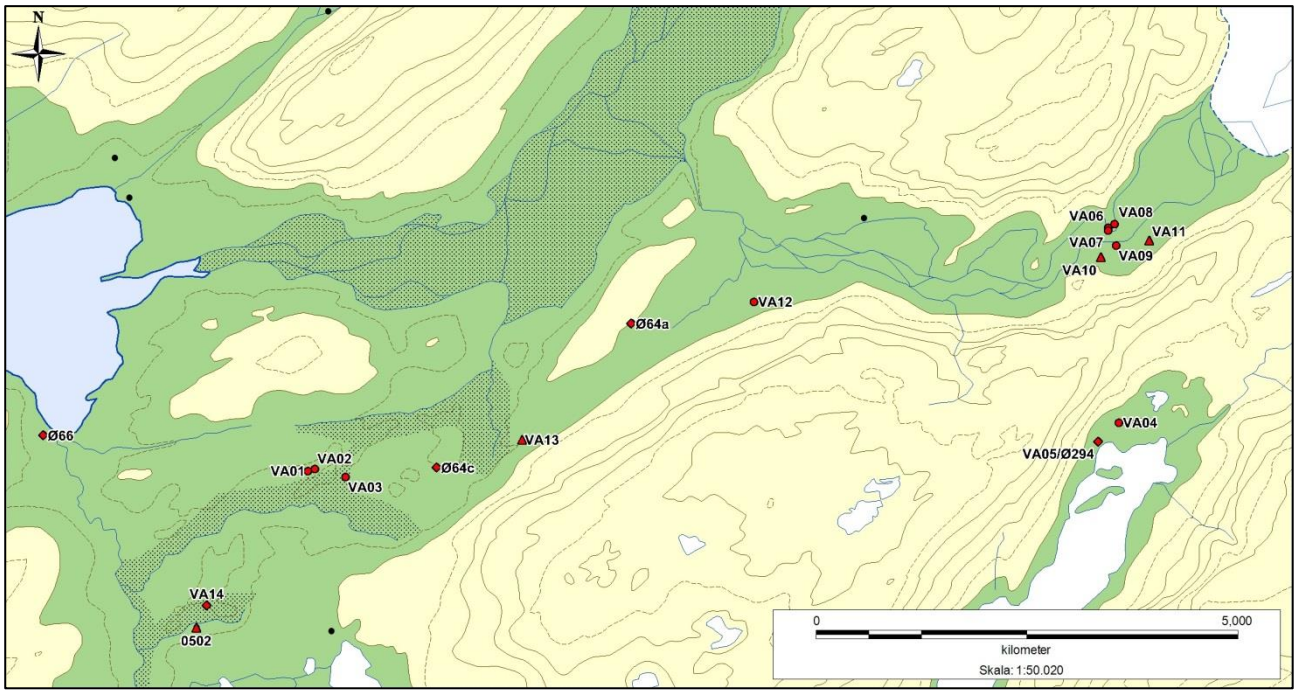

Fig. 2 Detalje af Fig.1, der angiver de nye lokaliteter fundet 2014, samt de allerede kendte besigtigede lokaliteter. Legende: røde cirkler angiver de lokaliteter som ikke vil blive berørt eller kræve nærmere undersøgelse i forbindelse med anlægsarbejdet. Røde trekanter angiver de lokaliteter, der er stærkt truede af det nuværende projekterede anlægsarbejde og som bør undersøges arkæologisk, så frem de vil blive berørt. Røde diamanter angiver de lokaliteter, som ifølge den nuværende plan for anlægsarbejdet ikke er truede, men bør undersøges så frem det projekterede anlægsarbejde ændres.

Det bør bemærkes at de i nedenstående angivne positioner kun er omtrentlige og kan afvige med op til 5-6 m. Det anbefales derfor at museet afmærker ruinerne i det tilfælde at anlægsarbejdet vi blive udført.

Feltdagbog

Bemærk: Forud for den egentlige rekognoscering 30.08-02.09. 2014 foretoges d. 23.08.2014 en kort eftersøgning af fortidsminder i nærheden af sanduren NV for det planlagte anlægsarbejde (VA 01-03, se nedenfor)

28.08.2014: Forfatteren brugte formiddagen på at forberede udstyr og klargøre GPS udstyr. Anders ankom til Qaqortoq ca. kl.16.00 og vi mødtes kl.17.00 for at lægge detailplaner for feltarbejdets udførelse.

Vejr: Spredte skyer og en let fjordvind.

29.08.2014: Vi mødtes kl.09.00 for at gøre de sidste indkøb til turen, derefter orienterende besøg på museet i Qaqortoq. Jeg brugte eftermiddagen på museet på at finde de fornødne arkivalier, imens Anders færdiggjorde planlægning og logistik.

Vejr: Enkelte skyer og en frisk fjordvind.

30.08.2014: Efter planen skulle vi lette med helikopter kl.08.00 fra heliporten i Qaqortoq. Vi mødtes derfor kl.07.30 og kørte ud til lufthavnen. Tåge forhindrede dog afgangen indtil ca. kl.12.30. Vi fløj derpå imod Igaliko Kujalleq, hvor vi fløj lavt over det foreslåede kørespor. Da vi nåede Jespersen's Bræ fløj vi over fjeldet til Daniel Bruun's Dal og satte ned, hvor den projekterede tunnel under fjeldet skal have sit udløb. I løbet af ca. 45 min. afsøgte vi det areal, der kan blive berørt af anlægsarbejdet. Vi lokaliserede den af O. Bak registrerede ruin gruppe Ø294 (VA05, Fig.2), samt en enkelt ny ruin (VA04, Fig.2). Ingen af disse vil blive påvirket af anlægsarbejdet.

Derefter blev vi løftet over til nordsiden af smeltevandselven fra Jespersen's Bræ og afsøgte i løbet af ca. 1 time det område, der vil blive påvirket af anlægsarbejdet. Enkelte recente og et enkelt ældre anlæg (rævefælde) blev registreret og kan fjernes uden yderligere besigtigelse (VA07-09, Fig.2).

Derefter blev vi løftet over på sydsiden smeltevandseleven fra Jespersen's Bræ og afsøgte i løbet af ca.1 ½ time det område, der vil blive påvirket af et evt. anlægsarbejde. Tre strukturer blev registreret (VA09-11), hvoraf to (VA10-11) vil kræve yderligere undersøgelse såfremt de bliver berørt af anlægsarbejdet.

Efter denne rekognoscering fløj vi to gange op over isen, for at Anders kunne inspicere de søer, elve og gletcher områder, der på nuværende tidspunkt føder søsystemet i Daniel Bruun's Dal.

Ved ca. 18.00 tiden blev vi sat af lidt SØ for det område, der skal opdæmmes, for at undgå at vandre langs et stejlt stykke tæt ved elven med fuld oppakning. Vi afsøgte dette område med let oppakning og slog lejr.

Vejr: Skyfrit og varmt hele dagen.

31.08.2014: Efter morgenmad satte vi ud og fulgte hele dagen det planlagte kørespor op til opdæmingsområdet. En del anlæg, heraf et nyt norrønt, blev registreret undervejs. Det sidste stykke vej inspicerede vi det allerede etablerede traktorspor fremfor det planlagte kørespor nord for. Ved 18.30 tiden nåede vi frem til forholderen Andala Lund, Qorlortukasik, som vi besøgte og

orienterede omkring projektet. Andala er en af de to fåreholdere, der har marker i det område, som evt. vil blive berørt af anlægsarbejdet. Vi overnattede i hans kælder.

Vejr: Indtil ca. kl.9.30 overskyet og stille, derefter silende regn hele dagen.

01.09.2014: Efter morgenmad gik vi med let oppakning op for at inspicere den sidste del af det planlagte kørespor op til opdæmningsområdet. Et enkelt nyt norrønt anlæg blev registreret (VA14), samt placeringen af en allerede kendt (men ikke registreret i NKA's fortidsmindearkiv) ruin gruppe (0502 norrøn sæter).

Efter frokost gik vi ned til Igaliko Kujalleq for at inspicere ruinterrænet omkring ruingruppe Ø66 og havnen for placeringen af en evt. oplagsplads. Vi overnattede i en af Andala's to gamle fåreholderhuse.

Vejr: Først på dagen mildt og overskyet med enkelte lette byger, senere tørt med enkelte skyer.

02.09.2014: Efter morgenmad inspicerede vi området ved havnen ved Igaliko Kujalleq. Vi blev afhentet med båd ved havnen kl.10.15. På vejen tilbage imod Qaqortoq lagde vi kort til ved Qanisartuut, så Anders kunne besigtige havneforholdene og mulighed for oplagsplads der. Vi sejlede derefter til Qaqortoq, hvor vi var fremme ved 11.30 tiden. Efter frokost besøgte vi og aflagde rapport på museet. Derefter pakkede vi ting til hjemrejse.

Vejr: Efter at disen var brændt af, flot og varmt solskinsvejr og næsten vindstille.

03.09.2014: Afrejse til Nuuk med ankomst kl. ca.14.00, hvorefter NKA blev orienteret om undersøgelsens resultater ved Georg Nyegaard.

04.09.2014: Hjemrejse til Danmark over Kangerlussuaq med hjemkomst ca.22.00. Feltarbejdet afsluttet.

Fig. 3 Vue af nordenden af Amaqqup Tasia/Ulvesøen, hvor vandet fra tunnelen under fjeldet vil have sit udløb. Vandet vil løbe imellem fjeldet til venstre og den lille klippeknold centralt i billedet på den fjerne side af søen. Dette område blev rekognosceret. Den tidligere registrerede ruin gruppe Ø294/V05 blev fundet lidt til højre for billedet.

Anlægsbeskrivelser og arkæologisk vurdering

VA01 (UTM 22 N: 813.588,6 / 6.764.243,0):

– Stenanlæg af ukendt oprindelse

Ca.1x1,5 m samling af flade heller lagt tæt på lav gruset knold. Ukendt alder og funktion.

Vurdering: *Anlægget vil ikke blive berørt af det planlagte anlægsarbejde.*

Fig. 4 Anlæg VA01 set imod N.

VA02 (UTM 22 N: 813.669,3 / 6.764.274,8)

– Sammenstyrtet varde eller rævefælde

Noget udfalden varde eller rævefælde af ukendt alder opført i større kantede sten. Hvis en rævefælde, er anlægget af typen med flad faldsten og uden kammer.

Vurdering: *Anlægget vil ikke blive berørt af det planlagte anlægsarbejde*.

Fig. 5 Anlæg VA02 set imod VSV

VA03 (UTM 22 N: 814.039,9 / 6.764.211,8)

– Recent rævefælde

Nyere rævefælde af typen med flad faldsten og uden kammer.

Vurdering: *Anlægget vil ikke blive berørt af det planlagte anlægsarbejde*.

Fig. 6 VA03 set imod SSV.

VA04 (UTM 22 N: 823.130,2 / 6.765.674,7)

– Nedgravet norrøn hustomt (?)

Nedgravet badekarformet hustomt anlagt på drænet forhøjning i krattet over den lavning, hvorigennem vandet fra tunnelen vil have sit nedløb til Ulvesøen. Tomten måler indvendigt ca.3 x 1,5 m og er gravet ned til ca. 80 cm under det omgivende niveau. Ujævne skifter af sten i nordgavlen synes den tydeligste indikation af en gravet tomt, ellers fremstår den noget usikker.

Vurdering: *Såfremt tomten bliver berørt af anlægsarbejdet eller flom, bør den undersøges arkæologisk.* Det vurderes at anlægget kan have forskningspotentiale, da få af den type norrøne anlæg tidligere er undersøgt.

Fig. 7 VA04 set imod NØ.

VA05 (UTM 22 N: 822.909,7 / 6.765.423,4)

– Norrøn fold

Stenbygget fold anlagt op af stor klippeblok, hvilken delvist udgør foldens afgrænsning. Murene er bevaret i op til 4 skifter (ca.60 cm). Murværket er ca. 70 cm bredt. Tomten er utvivlsomt identisk med den af O. Bak identificerede. Inde i tomten vokser pil og græs.

Vurdering: Tomten ligger således placeret at den *ikke vil blive berørt af et evt. anlægsarbejde* og ligger desuden højt nok over ulvesøens vandspejl til *ikke at blive berørt af en evt. vandstandsstigning.*

Fig. 8 VA05 set imod SØ.

VA06 (UTM 22 N: 822.795,0 / 6.767.969,0)

– Recent teltring

Enkelte sten højt i fladen angiver en nyere teltring,

Vurdering: *Tomten kan fjernes uden yderligere registrering*.

Fig. 9 VA06 set imod NNØ.

VA07 (UTM 22 N: 822.801,3 / 6.767.934,9)

– Recente teltringe

Fire helt recente teltringe efterladt af ASIAQ i 2013.

Vurdering: *Tomterne kan fjernes uden yderligere registrering*.

VA08 (UTM 22 N: 822.868,7 / 6.768.015,0)

– Rævefælde (kammerfælde)

Forholdsvis velbevaret rævefælde af typen med kammer beliggende på klippeåsen, hvorfra en evt. dæmning skal bygges. Fælden måler ca. 120x80 cm og står ca. 40 cm høj. Kammeret åbner imod bræen og måler indvendigt ca.35 (bredde) x 30 (højde) x 70 (dybde) cm. Lichen bevoksning antyder nogen alder.

Vurdering: *Tomterne kan fjernes uden yderligere registrering*.

Fig. 10 VA08 set imod NØ.

VA09 (UTM 22 N: 822.912,1 / 6.767.766,9)

– Recente teltringe

To helt recente teltringe efterladt af ASIAQ i 2013.

Vurdering: *Tomterne kan fjernes uden yderligere registrering*.

VA10 (UTM 22 N 822.748,7 / 6.767.597,5)

– Stensætning (jagtseng eller norrøn tomt?)

Mindre rektangulær til oval rundkreds – ca. 2,7 x 2,0 m – sat af en række mellemstore, kantede sten med lidt tørve- og jordpakning på ydersiden. Stenene står ca. 40 cm højt i et tætstillet skifte, men et yderligere skifte kan gemme sig under flyvesandet, som findes i tomtens indre og delvist begraver den imod N. Inde i tomten vokser løvefod og revling.

Vurdering: *Såfremt tomten bliver berørt af anlægsarbejdet, bør den undersøges arkæologisk.* Det er umiddelbart svært at afgøre, hvorvidt anlægget er norrønt eller fra Thule-kultur. Dog bemærkes det at anlæggets konstruktion og placering højt på sydlige ås peger imod tolkning som jagtseng. Anlægget vurderes at være af forskningsmæssigt potentiale, da overlejring med flyvesand kan have forseglet kulturlag.

Fig. 11 VA10 set imod SØ.

VA11 (UTM 22 N: 823.299,8 / 6.767.844,9)

– Norrønt sæteranlæg med to bygninger.

Rest af et mindre norrønt sæteranlæg anlagt på lille drænet knold på kanten af smeltevandssletten og nær gode græslier. Sæteren består af to anlæg, hvoraf ruin 1) er en rektangulært hus – ca. 3,6 x 2,7 m (ydre mål, Fig.12) med let udskredne mure, der har været rejst i tørv og sten, ca.60-70 cm brede og bevaret i en højde af op til ca. 40 cm. Indvendigt er tomten opfyldt med flyvesand og der vokser mos og pil. En indgang ses i sydgavlen. Ruin 2) er et stenfundament til en tørvebygget fold (Fig.13), bevaret i op til to skifter (ca. 30 cm), rundet af form og anlagt imellem to store klippeblokke, hvoraf den ene udgør en del af indhegningen. En del sten ligger omkring og kan have været en del af anlægget. En mulig indgang ses imod Ø.

Vurdering: *Såfremt tomten bliver berørt af anlægsarbejdet, bør den undersøges arkæologisk.* Det vurderes at ruin 1) kan have forskningspotentiale, da få af den type norrøne anlæg tidligere er undersøgt, samt da flyvesand kan have forseglet kulturlag. Ruin 2) kræver blot præcis registrering, men behøver ikke udgraves da fundamentet ligger direkte på stenet afblæsningsflade. Begge anlæg vil blive oversvømmet af et evt. opdæmmet vandreservoir.

Fig. 12 VA11 ruin 1 set imod SØ.

Fig. 13 VA11 ruin 2 set imod SV.

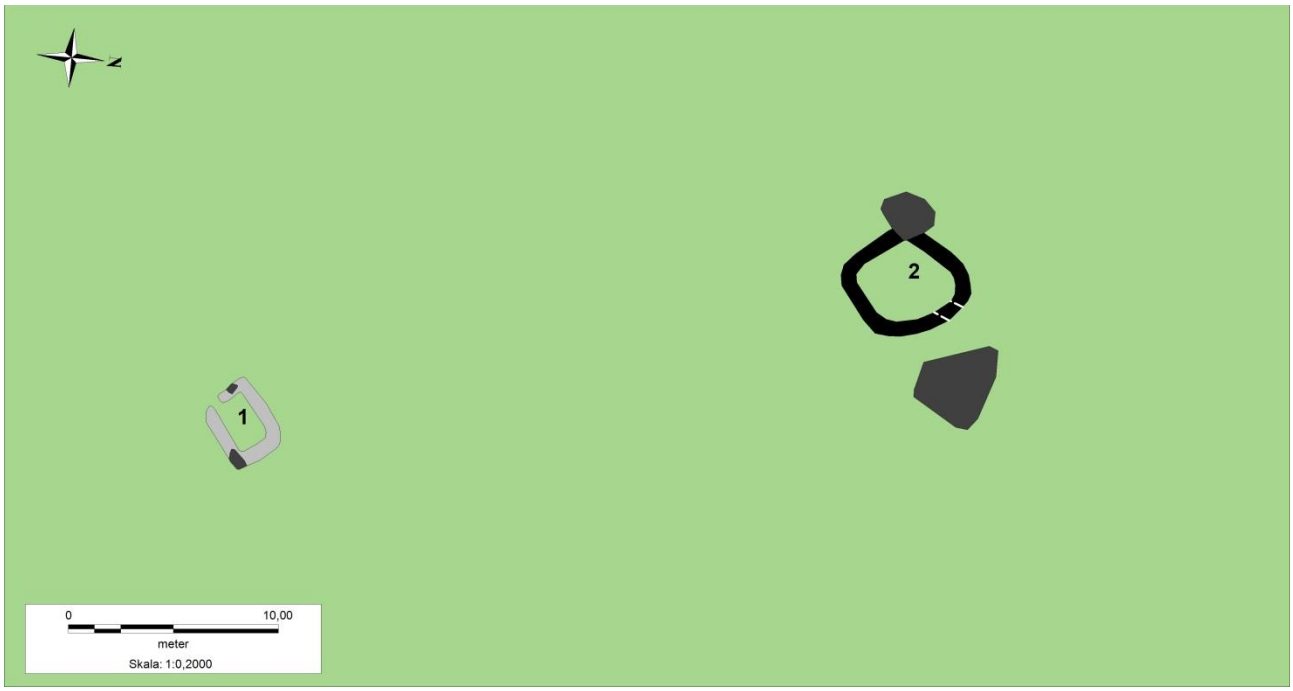

Fig. 14 Detail survey af VA14 ruin 1 og 2.

VA12 (UTM 22 N: 818.686,3 / 6.766.711,0)

– Enkeltliggende norrøn økonomibygning (?)

Stenfundament i kraftige rundede sten anlagt på lav drænet ås i terrænet ud til vådere græsbevokset område. Murene er ca. 90-100 cm bred, kassemur m. tørv ovenpå bevaret i en højde af op til 60 cm. Store stenblokke udgør 3 af tomtens hjørner. Det indvendige rum er let nedsænket. Tolkningen af tomten er usikker og må bekræftes ved arkæologisk undersøgelse.

Vurdering: *Såfremt tomten bliver berørt af anlægsarbejdet, bør den undersøges arkæologisk.* Det vurderes at anlægget kan have forskningspotentiale, da få af den type norrøne anlæg tidligere er undersøgt, samt da flyvesand kan have forseglet kulturlag. Umiddelbart er det dog let af føre køresporet uden om tomten, der muligvis har været del af den norrøne gård Ø64A.

Fig. 15 VA12 ruin 2 set imod Ø.

VA13 (UTM 22 N: 816.076,2 / 6.764.832,4)

– Norrønt dige (?)

Formodet stenfundament til norrønt dige, ca. 6-8 m langt og kun bevaret som et enkelt skifte af sten, ca. 50 cm bredt og bevaret i en højde af op til 40 cm.

Vurdering: *Anlægget bør registreres i detalje*, men der synes ikke at være behov for videre udgravning, da ingen kulturlag synes bevaret. Et enkelt snit tværs over diget vil kunne afklare bevaringen.

Fig. 16 VA13 set imod Ø.

VA14 (UTM 22 N: 812.534,9 / 6.762.543,6)

– Norrønt dæmningsanlæg eller fold

Anlægget består af to tydelige diger anlagt i et indhak imellem fjeldknolde med forholdsvis stejle sider, hvor digerne ligger på tværs af og spærre indhakket i terrænet. Den længste – ca. 14 m lang – og bedst bevarede mur er ca. 90-100 cm bred og opført i kraftige rundede sten, som må have haft tørvefyld og -overbygning. Denne mur er bevaret i en højde af op til 60 cm og er delvist overlejret af flyvesand. Muren er utydelig imod begge ender. Et lignende, men kortere – ca. 10 m – og smallere (bredde ca.40-50cm) fundament til endnu et tørvebygget dige ligger tæt ovenfor og fremstår som en enkelt række af rundede sten, men er ligeledes delvist overlejret af flyvesand.

Vurdering: *Såfremt tomten bliver berørt af anlægsarbejdet, bør den undersøges arkæologisk.* Det vurderes at anlægget kan have forskningspotentiale, da få af den type norrøne anlæg tidligere er undersøgt, samt da flyvesand kan have forseglet kulturlag. Umiddelbart er det dog let af føre køresporet uden om tomten. Digerne kan have været en del af en dæmning, der har fødet det nærliggende våde græsareal. Formodentlig har de fungeret sammen med det nærliggende norrøne sæteranlæg 0502. Digerne er indberettet af Antoon Kuijpers og Naja Mikkelsen, GEUS.

Fig. 17 VA14 set imod SV. Det korte dige ses forrest i billedet, det længere umiddelbart bagved.

0502 (UTM 22: N 812.433,5 / 6.762.260,5)

– Norrønt sæteranlæg med fire bygninger

Anlægget blev registreret og opmålt i 2005 af N.A. Møller og C.K. Madsen (Møller and Madsen 2006:31) og ingen yderligere registrering under inspektionen i 2014.

Vurdering: *Såfremt tomten bliver berørt af anlægsarbejdet, bør den undersøges arkæologisk.* Det vurderes at anlægget kan have stort forskningspotentiale, da få af den type norrøne anlæg tidligere er undersøgt, samt da flyvesand kan have forseglet kulturlag. To af tomterne er kun forholdsvis nyligt dukket frem fra sandklitterne. Så vidt det var muligt at vurdere fra kortmaterialet ligger det planlagte kørespor direkte ovenpå tomterne.

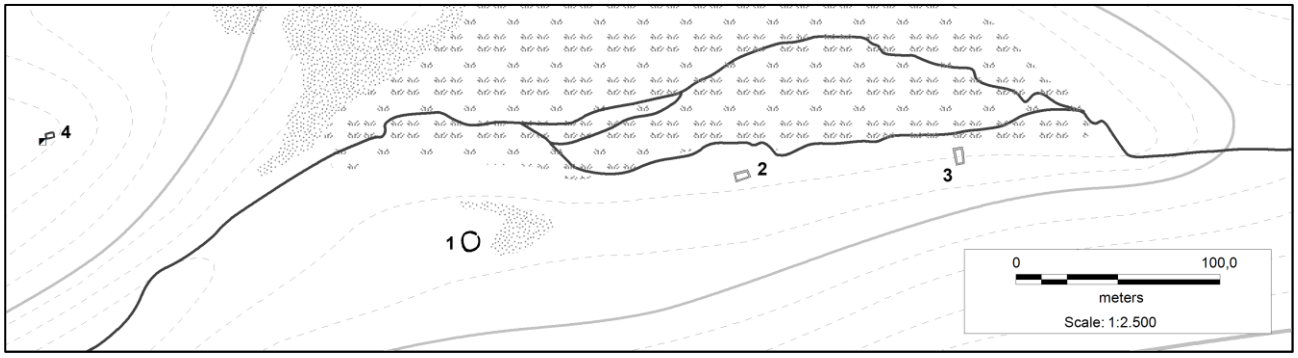

Fig. 18 Detail survey plan af ruin gruppe 0502 opmålt i 2005. Ruinerne 1-3 er umiddelbart truede af det planlagte anlægsarbejde.

Ø64a (UTM 23 N: 817.264,1 / 6.766.321,4)) og Ø64c (UTM 23 N: 815.109,7 / 6.764.416,2)

– To norrøne gårdsanlæg

Begge er norrøne gårdsanlæg med flere bygninger og begge er delvist udgravet af C.L. Vebæk i 1939 (Vebæk 1943).

Vurdering: Det planlagte kørespor ligger umiddelbart så langt fra begge gårdsanlæg at de ikke vil blive berørt af anlægsarbejdet, men i det tilfælde at vejforløbet ændres, bør der fra museets side gøres opmærksom på eventuelle konflikter.

Ø66 (UTM 22 N: 810.420,3 / 6.764.385,6)

– Norrønt gårdsanlæg

Ruingruppen er opmålt tidligere (Fig.19) (Clemmensen and Kapel 2010) og ingen yderligere registrering foretoges.

Vurdering: Under en inspektion af gårdsanlægget Ø66 i forbindelse med udpegelsen af et muligt oplagsplads for udstyr og materiel anbefalede forfatteren af rapporten at området vest for det norrøne hjemmemarksdige, samt de enkeltliggende anlæg umiddelbart nord for så vidt muligt friholdes for anlægsarbejde, da der kun findes små arealer imellem ruinerne, som meget let kan forstyrres. Samtidigt er ruingruppen en kernelokalitet i et foreslået UNESCO verdensarvsområde, hvis bevarings- og formidlingsmæssige kvalitet kan forringes af anlægsarbejde. I forbindelse med at

den eksisterende grusvej gøres bredere gøres yderligere opmærksom på truede ruiner, her specielt ruin nr.1 nærmest havnen, som bør undersøges arkæologisk, hvis den berøres af anlægsarbejdet.

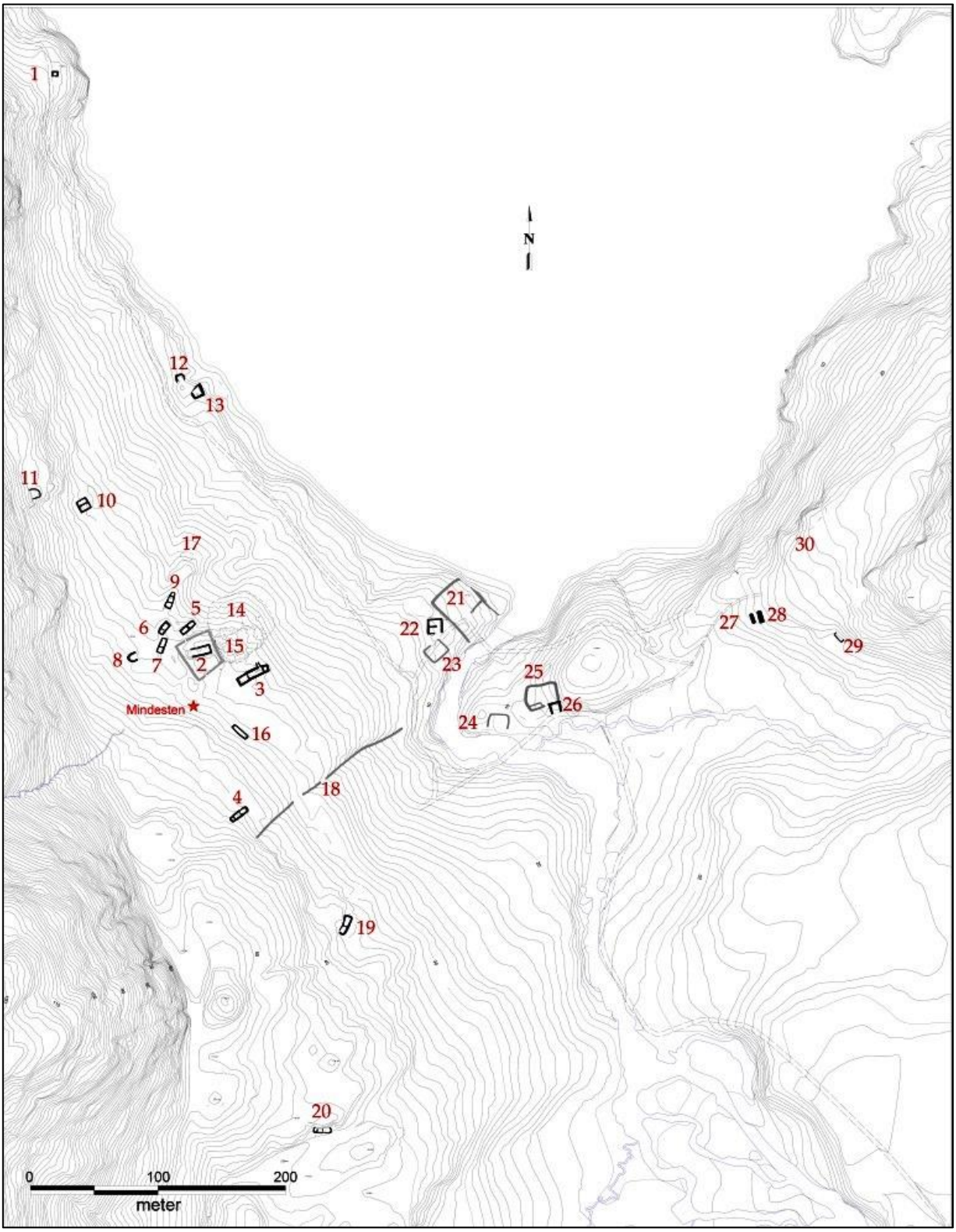

Fig. 19 Survey plan af norrøne ruiner ved Igaliku Kujalleq/Ø66 (efter Clemmensen & Kapel 2010). Det anbefales på det kraftigste at placere en eventuel oplægsplads S for diget (nr.18) og i afstand fra de fritliggende ruiner.

Litteratur:

Clemmensen, N. C. and H. Kapel (2010). Opmåling af ruiner ved Igaliku kujalleq - nordboernes Undir Höfdir? (unpubl. field report). Narsaq, Narsaq Museum.

Møller, N. A. and C. K. Madsen (2006). Nordboerne i Vatnahverfi - Rapport om rekognoscering og opmåling af nordboruiner i Vatnahverfi Sommeren 2005. Feltrapport 24. Nationalmuseet, SILA - Nationalmuseets Center for Grønlandsforkning**:** 36.

Vebæk, C. L. (1943). "Inland farms in the Norse East Settlement." Meddelelser om Grønland **90**(1): 1-120.